

РЕЛИГИИ И ЕТИКА В КИТАЙ

Бора Беливанова

Предложената в заглавието тема, която звучи така сериозно-обобщаващо, всъщност донякъде подвежда: както често се случва, и тук предстои уточняващо стесняване на обхвата, докато тежестта падне върху търсените акценти.

Китайската проблематика, откъдето и да подходдаме към нея, за съжаление като даденост в България е все още твърде скромно засегната. Затова, рискувайки за пореден път да получа класификацията „популяризатор“, решил да навлиза във високите научни сфери, ще си позволя да привлека и представя на вашето внимание по-широк фактологичен материал като аргументи и илюстрации към темата. Убедена съм, че това ще бъде само от полза.

Китай е територия, на която от древността насам синусоидата на общественно-историческото развитие е в непрекъснати, понякога доста съгъстени и интензивни пулсации. Но на този фон за няколко хилядолетия период на развитие се набелязва една особеност: несъмнена веротърпимост. Мирът в това отношение е бил нарушаван само в редките случаи, когато се е налагала икономическа корекция на проспериращите религиозни центрове от страна на официалната власт. Именно тази характеристика – веротърпимост – позволява в Китай да се развият различни религиозни направления, обобщено представяни в съвременния език като „три учения“ (сандзяо). Това название обхваща двете автохтонни направления – даоизъм и конфуцианство, и привнесения будизъм. Към тази триада се добавят редица второстепенни, по-късно възникнали направления, многобройни местни или регионални култове, а освен това, носените отвън, следващи установяването и засилването на контактите с чужди култури религии като ранно християнство (несториянство), юдаизъм, зороастризм, манихейство, ислям и пр. Демонстрация на веротърпимия характер, проявяван от властта в Китай, е ситуацията по време на разцвета на империята (династия Тан, VII–X век), когато някои чуждестранни представители, най-вече търговци, заселени в различни

региони на Китай, са наброявали до 200 000 души, които в даден момент са получавали благосклонно разрешение от императорската власт да съградят свой религиозен център.

Бих искала да спра вниманието върху две от тези религиозни направления: даоизъм и конфуцианство. За целта нека тръгнем в посока, обратна на времето, т.е. да се връщаме назад. Наскоро у нас бе издаден пътеводител по Пекин (Муни 2008) – подробно съвременно издание, което, насочвайки към местните забележителности, споменава и два храма: Храма на Белия облак, „средище на даоизма” и Храма на Конфуций. Две религиозни направления са отбелязани по един и същи начин – с внушителни и популярни архитектурни комплекси, но, обърнете внимание на назоваването: „Белия облак” и „Конфуций”, т.е. една абстракция във вид на ефимерно природно явление, и от друга страна, твърде слабо натоварено с допълнителни лексически характеристики, водещо началото си от далечна древност фамилно (родово) име Кун. Нека хвърлим поглед и върху пантеона, представен на тези две места. Храмът на Белия облак предлага доста разнообразен конгломерат от божества: бог-покровител, небесен Нефритен император, бог на богатството, бог на медицината, храм на прародителя, бог на гръмотевицата (информацията е само от споменатия пътеводител), т.е. една свободна компилация. Във втория случай, като се изключат арки и порти, посветени на Съвършения, на Първия учител (т.е. на Конфуций), пространството запълват списъци на успешно представили се кандидати за държавен пост, надписи с текстове от древни конфуциански паметници в централната зала, паметни пластинки с имената на предците от рода Кун, проследени едва ли не до самото начало. Показателен е фактът, че когато, преди няколко години, в света бе официално чествана кръгла годишнина на Конфуций, на тържествата в родното му място в Китай присъства негов потомък, пристигнал специално по дадения повод от Тайван.

Във вековете назад към древността, конфуцианството, твърдо заело позицията на държавна, официална и ортодоксална идейно-философска и морално-етична система, преминава през определени варианти от рода, например, на неоконфуцианство и стига до първоизвора си от времето на VI–V в. пр.н.е., в лицето на Наставника Кун и изреченото от него.

Другият компонент, обект на нашето внимание – даоизмът, пребивавайки в качеството си на „ерес”, търпи разнообразни трансформа-

ции, като минава през алхимия, търсене на еликсир на безсмъртието или на дълголетието, магии... признаван, отричан, търсен, отхвърлян, докато към VI в. пр.н.е. (в обратното движение назад) отново стигаме до име – Лаодзь.

За разлика от Кун името Лаодзь звучи повече като прозвище (буквално „лао” – стар, „дзь” – учител, наставник, философ), т.е. името в единия случай е от съществено значение, а в другия е просто маркировка на явлението (по-точно личността).

Казаното дотук е информация, макар и фрагментарна. За да придобие тя някаква основа, нека видим характеристиката на съвременник на тези две направления, все още от времето на тяхната поява и установяване. Два цитата от трактата „Основни бележки за шестте школи” на Съма Тан – придворен историограф и астролог от времето на династия Хан (II в. пр.н.е.):

Конфуцианците прекалено нашироко разпростират своето учение, но не вникват достатъчно в същността на явлението. В резултат на това трябва да се изразходва много труд, за да ги разбере човек, но успехът няма да бъде голям. Ето защо не е възможно напълно да се възприеме това учение. Обаче предложеният от конфуцианците етичен принцип на отношенията между владетел и поданик, баща и син, определената от тях разлика в положението на съпруга и съпругата, на по-големия и по-малкия в никакъв случай не бива да се променя...

Даоистите учат хората да насочват всичките си сили към една цел, да действат, без да оставят следи, да вършат благодеяние спрямо всичко живо. Тяхното изкуство е в това, че те са възприели принципа на великия ред от философската школа „ин-ян”, взели са понятието „добро” от конфуцианците и моистите и са обобщили главното от номинализма и легизма. С течение на времето тяхното учение се трансформира, в зависимост от обстоятелствата се променят принципите. Те нямат рецепти за всички случаи в живота. Уговарят се да действат по един начин, а в процеса на действие прибегват до друг начин. Затова именно те, без да изразходват големи усилия, постигат огромни успехи (Беливанова 2005, 96).

Династия Хан е времето, когато конфуцианството, три-четири века след дейността на своя основател, започва да се възприема като официална идеология с етико-ритуални норми в централизираната китайска империя. Паралелно с това се осъществява и сакрализирането на систе-

мата. От времето на династия Хан до нас стига и един важен термин: „удзин бошъ“ (буквално „ерудит, или доктор по петте канона“). Така започват да назовават ерудитите, овладяващи пет древни паметника, обединени от конфуцианството, въпреки своята разнородност, в комплект „удзин“ (пет дзина или пет канона) и определени като основни в подготовката на кандидатите за заемане на държавни постове и длъжности. Това става чрез сложна и малко тромава, твърде бързо закостеняла в своите рамки изпитна система, съществувала около две хиляди години време.

Междувременно даоизмът развива и разширява своите граници, обогатявайки се с местни култове и вярвания, продължавайки все така да противостои на конфуцианството.

Една от сферите, където това противостоене се долавя особено отчетливо е, например, проблемът за смъртта. Тук проличава достатъчно точно позицията на конфуцианството, обвързана тясно с традицията и ритуала, т.е. с най-статични елементи в общественото съзнание. Ето някои фрагменти във връзка с това от основния конфуциански паметник „Изречения“ („Луню“), който цитира изреченото и описва извършеното от Конфуций:

Докато бащата е жив, да се зачита неговата воля; когато бащата умре – да се зачитат неговите дела; три години да не се променя установеното от него. Това може да се нарече „сяо“ (синовна почит) (Беливанова 2005, 159).

„Сяо“ е един от стожерите на конфуцианството, така както и „ли“ – ритуал, „мин“ – повеля, съдба и т.н. На принципа на синовната почит се гради система от взаимоотношения, започваща от семейството и завършваща на върха на пирамидата: синът (подразбира се и дъщерята, но като правило не се споменава, тъй като за конфуцианството тази категория е слабо значима) почита родителите или по-младият почита по-възрастните; семейно-родствените отношения се пренасят нагоре по държавната йерархия и достигат до бащата на народа – владетеля, където отново възникват синовно-почитни връзки; а тъй като твърде рано категорията владетел попада в сферата на обожествяването, владетелят съответно изпитва синовна обич спрямо висшата категория „небе“. Така обществото се превръща в едно здраво скрепено по вертикала цяло.

Тук, може би, си струва да отбележим една особеност: важноста на категорията "сяо" доста скоро довежда до нейното преекспониране и се появяват кратки нравоучителни истории, които с наивно-настойчива убедителност повествуват за почитителни синове, при което задължително се стига до нравствена кулминация. Ето пример: един син има баща и мащеха, които не го обичат; заболялата мащеха иска да яде прясна риба посред зима и почитителният син ляга гол върху леда, стапя го и от дупката изскачат две големи риби. От този и от множество други примери става ясно, че синовната почит трябва да бъде, и е възнаградена. В тези истории, въпреки тяхната краткост, се чувства нарастването на напрежението, натрупването на обстоятелства, и колкото повече са те, толкова по-силен ще е финалният своеобразен катарзис. Макар че понякога вместо до катарзис, се стига до абсурд. Ето само два примера: общоизвестният библийски – за жертвоприношението на Авраам и не толкова известният китайски – за възнаградената готовност на баща да принесе в жертва на божествата-покровители своя син.

За Конфуций едва ли не негови съвременници говорят, че той цял живот усъвършенства държавния ред и до края на живота си така и не успява да приложи това, което е сътворил. Твърдо, обаче, отстоява създадените от него норми:

Дзъгун искаше да се откаже от жертвоприношението в първия ден на лунния месец. Наставникът каза: „(Дзъгун), ти обичаш овена, а аз обичам обреда (Беливанова 2005, 160).

Или:

Йен Юан попита: „Моля, кажете, какви са правилата (за да бъде човек човеколюбив)?” Наставникът каза: „Несъответстващо на ритуала не гледай, несъответстващо на ритуала не слушай, несъответстващо на ритуала не говори, несъответстващо на ритуала не върши” (Беливанова 2005, 164).

Самият наставник е олицетворение на изцяло отдаден на ритуала поданик:

В родното си село Конфуций беше внимателен и плах, сякаш не можеше да говори. В храма на прадедите и в двореца говореше свободно, но почитително.

Когато минаваше през вратите на двореца, (Конфуций) прегъваше тялото си в поклон, сякаш нямаше възможност (да се изправи).

Когато спираше, не заставаше по средата на вратите.

Когато минаваше, не стъпваше върху прага.

Когато минаваше покрай трона, изразът на лицето му рязко се променяше, краката му се подгъваха (от благоговение), глас почваше сякаш да не му достига.

Когато приповдигаше дрехата си и се възкачваше в тронната зала, прегъваше тялото си в поклон, сдържаше дъха си, сякаш не дишаше.

Като излизаше, още на първото стъпало отпускате израза на лицето си, то ставаше радостно, а когато слезеше от стълбата, тръгваше бързо, в позата на птица с разперени криле. Връщаше се на мястото си, почтителен, изпълнен с уважение (Беливанова 2005, 164).

Един от най-сложните ритуали според конфуцианските норми е погребалният. Освен сложността на самия ритуал прави впечатление и неговата продължителност: три години, с най-строги изисквания и пълно отдаване на скръбта по покойника. Между другото: доста време е било нужно, за да се разчупи и наруши една от нормите в погребалния ритуал – човешките жертвоприношения. Все пак, под все по-засилващия се натиск на обществото, в крайна сметка конфуцианците-пазителите на ритуала е трябвало да се откажат от този вид жертвоприношение.

Покойникът, почитан и уважаван приживе, след смъртта си преминава в категорията прародител, а в реалния живот заема своето място във вид на табличка с изписано име в домашния или храмовия пантеон и става обект на почит и пример за подражание.

Привържениците на даоизма възприемат нещата като цяло по-различно от своите опоненти. Преди всичко обществената реалност за тях е доста по-незначителна пред наличието на вселената, на естеството с неговите всеобхватни и неотменни закономерности. Погледнато от такива позиции, явлението „смърт“ придобива съвсем различни измерения.

В трактата, назован с името на философа Лиедзь (IV в. пр.н.е.), един от най-близките по време до първоизточника на даоизма като древен паметник – трактата „Даодъдзин“, многократно и подробно се предлагат описания на структури, взаимовръзки и взаимоотношения между нещата и съществата във вселената, и сред тях и човекът. Човекът – „благородният“, „достойният“, основна фигура в конфуцианските разсъждения, тук се оказва нещо съвсем различно:

От затоплена влага се ражда напрат, от вино – (насекомото) сидзи. (Растението) янси, съединявайки се със стар бамбук, който не дава кълнове, поражда тъмно куче, тъмното куче поражда леопард, леопардът – кон, а конят – човек. Когато остарее, човекът си отива в най-дребните семена. (Всички) безброй неща произлизат от най-дребните семена и се връщат в тях (Беливанова 2005, 113).

Оказва се, че човекът, едва ли не богоравен в качеството си на владетел например, е само една брънка в дълга, многообразна, понякога (дори по-често) парадоксална по своята логика верига от трансформации, в основата на която се намират „най-дребните семена“. Следователно погребалният ритуал става лишен от логика и смисъл.

А какво да кажем за реакцията на околните в присъствието на покойник! Вместо да коментираме, по-добре да предложим още два цитата, този път от малко по-късния трактат, тясно свързан с даоизма „Джуандзъ“ (IV–III в. пр.н.е.):

Учителят от Черничевия двор, Мън Дзъфан и Дзъ Цинджан се сприятелили.

Но ето че Учителят от Черничевия двор умрял. Още преди погребението Конфуций научил за това и пратил Дзъгун да помогне. (Дзъгун чул как) някой съчинява песен, някой акомпанира на цин и двамата заедно запели:

Ах! Ще дойдеш ли, Учителю от Черничевия двор!

Ах! Ще дойдеш ли, Учителю!

*Ти вече си се върнал при своята истинност,
а ние сме все още хора!*

Дзъгун бързо влязъл и казал:

– Позволете да попитам. Според обряда ли пеете така над покойника?

– Какво ли разбира такъв от обред! – забелязали (двамата), спогледали се и се усмихнали.

Дзъгун се върнал, съобщил на Конфуций и попитал:

– Какви хора са тези там? Не правят (никакви) приготовления (за погребението), чужди на формата, пеят над покойника и (изразът) на лицето им не се е променил. Не знам дори как да ги нарека! Какви хора са тези там?

– Те странстват отвъд границите на човешкото – отвърнал Конфуций, – а (аз,) Цю, странствам в човешкото (Беливанова 2005, 140–141).

Вторият цитат не е просто опониране в диспут, а е нещо доста по-сериозно:

Конфуцианците се занимават с песни и обреди, за да разкопават гробовете.

Конфуцианецът учител пита от хълма:

– Как върви работата? (Слънцето) вече се показва на изток!

Конфуцианците ученици (му) отговарят (отдолу):

– Още не сме съблекли долните и дебелите дрехи (на покойника), в устата му има бисер.

Не случайно в песента се пее:

Зелена, зелена тиеница

е покрила склоновете на хълма.

Приживе не е раздава,

за какво му е бисер в устата, като е мъртъв?

Хванали конфуцианците косата (на трупа) на слепоочията, притиснали брадата, пробили с метално шило бузите, внимателно разтворили челюстите, за да не повредят бисера в устата (Беливанова 2005, 148).

Така става ясно, че етичните принципи и разбирания на двете направления (за разглеждания в случая период все още философски) са достатъчно различни, за да служат като разграничител при определяне на позиции, в случая към явление като смъртта.

Втора възможност за отграничаване предоставя една прослойка на обществото и отношението към нея, в началото трудно доловимо, но с течение на времето все по-точно: жените.

Хилядолетната история на Китай протича определено в условията на стабилизирани патриархат. Нравите, битът – материален и духовен, традициите – всичко е белязано с присъствието на благородния, достойния и мъдрия: мъжа. Това вероятно е причината още в древността при формирането и развитието на митологията едно от божествата-демиурзи, богинята Нюа, след всички свои деяния за спасяване на света тихо и незабелязано да изчезне и от пантеона, и от началната полумитична-полуисторическа част на китайската хронология.

А в един от древните песеннопоетични сборници, характеризирани като фолклорни или силно повлияни от фолклора („Маошъ” или „Книга на песните”) се срещат такива редове (не дословен цитат):

*Ако се роди момче,
дай му злато да си играе.
Ако се роди момиче,
дай му керемидка да си играе.*

Конфуцианските позиции по този въпрос са изложени строго и недвусмислено в съчинение от жанра „наставления“, озаглавено „Наставление за жените“ от Бан Джао (I–II в.). Авторката е сестра на един от първите придворни историци на Китай – Бан Гу, образована и ерудирана за своето време. „Наставлението“ е предназначено за нейните дъщери и в него се срещат такива фрагменти:

(Три задължения на жената)

Да бъде отстъпчива и почителна; да дава първото място на другите, а тя самата да остава назад. Да не изтъква достоинства си и да не показва недостатъците си, да търпи униженията и да понася позора, във всичко да бъде предпазлива – ето това се нарича (жената) да бъде принижена и смирена прислужничка (на своя господар).

Късно да си ляга и рано да се залавя за работа; да не се дърпа от труда от изгрев до залез и да не се старае да уреди (само) личните си работи; да не се отказва от тежестите, започнатото да завършва докрай и грижливо, както трябва – ето това аз наричам да бъде прилежна и усърдна.

Да има подобаващо и достойно поведение, когато служи на своя съпруг; да опазва чистотата и целомъдрието си; да не си позволява шеги и смях; да приготвя с благоговение жертвените ястия, които се поднасят на предците – ето коя аз наричам достойна да продължи рода (на съпруга-господар)... (Беливанова 2005, 236).

Женската добродетел е в това, че жената не бива да изтъква с таланти и ум; на нейния език не са необходими нито красноречие, нито остроумие; по външност жената не трябва непременно да е привлекателна и красива; с уменията си не трябва да превъзхожда другите... (Беливанова 2005, 238).

Ако нейните уши престанат да слушат непристойни думи, очите ѝ спрат да гледат неподобаващи неща; ако, излизайки от къщи, тя няма да си слага червило и белило, а в къщи няма да се гизди, няма да се смесва с тълпата или пък да гледа през прозореца – такава жена аз ще нарека уравновесена и притежаваща съсредоточеност на душата (Беливанова 2005, 239).

Жените в един дом като правило обитават задните помещения и нямат право да се показват пред непознати или гости от мъжки пол. Но има и свеж полъх: няколко века след появата на наставлението (а вероятно и на редица подобни на него) се случва така, че дъщерята на именит пълководец, талантлива поетеса, решава да премине в категорията на свободните жени тип хетери, куртизанки – и прави това, за да има свободата да участва в събиранията на поети-мъже, да води с тях разговори на различни теми, да съчинява заедно с тях поезия.

За Китай казват, че това не е страната на Прекрасната дама, липсват рицарски традиции, а лириката – интимната, любовната лирика, присъства, разбира се, но все пак в по-ограничен обем.

И на този фон през IV–V в. в творчеството на един от първите поети-отшелници на Китай, Тао Юанмин, блясва неочаквана поема, озаглавена „Забрана за любов”. В традиционната класическа китайска поезия дотогава вече съществуват одите на Съма Сянжу, поезията на рода Цао, особено на Цао Джъ, но Тао Юанмин прави нещо ново. Самият той е едно ново явление в китайската действителност – сам, по свое желание, се оттегля от шумния светски живот на столицата и се усамотява в селцето, където е наследил някакви земи. Решава, както казват, сам да ги обработва. Преди да се изолира окончателно, по настояване на близки и приятели прави последен опит да бъде като всички: съгласява се да заеме служба в малко село. Но много скоро му съобщават, че предстои пристигане на инспектор, поради което той трябва да се представи в официални одежди и да спазва подобаващо поведение. Тогава Тао кипва и произнася знаменателните думи: „Никога няма да превивам кръст пред някакъв селски невежа-хлапак за пет доу ориз!” – и си отива.

Поетичният му талант, вече създал му име и слава, е потопен в покоя и природната хубост на селото. Но поемата „Забрана за любов” май говори за плам, който е твърде далеч от покоя и пасторалните настроения. Ето фрагменти от нея:

*...Да можех да стана якичка на твоята дреха, за да поемам прекрасния ти аромат, лъхац от прелестната ти главичка! Но, уви, за цяла нощ се разделя с теб якичката, а есенната нощ, за жалост, е тъй безкрайно дълга!
...Да можех да бъда рогозка... за да давам отдих на крехката ти снага през хладното есенно време! Уви, тигрова кожа ще ме замести, само след година тя ще бъде нужна... Да можех да бъда, като плътна коприна, твоя пантофка:*

циях тогава да прилепна към бялото ти краче и да бъда навсякъде там, където стъпваш ти! Уви, има си време за ходене, има си време и за почивка, и ти, без да се замисляш, ще ме хвърлиш край постелята си... Да можеш да бъда ветрило от бамбук, за да нося със себе си прохладен полъх и да съм в меката ти ръка! Уви, когато сутрин наоколо побелява от росни капки, ти вече мислиш само за дълга дреха, за дреха с ръкави, и ще ме захвърлиш...

Виждам сега, че онова, което бих искал, неизменно ще се превърне в обратното. Остава ми само унило да страдам в душата си, да стаявам голямото чувство, да няма на кого да се оплача и да тръгна да скитам без цел... (Алексеев 1959, 182–184).

Възможностите за подобни аналогии са много – не е мястото тук да продължаваме да ги цитираме. В случая само напомняме, че дори когато отделно направление в идеите на обществото се издигат върху гребена на вълната на времето, това не означава обезценяване, елиминирани на други направления. Все пак нужен е баланс в системата от идеи и в скалата на ценности. Но от друга страна дали равновесието не води към застой?

Поставянето тук на проблема за пълноценно съществуване на даоизъм и конфуцианство в никакъв случай не води към неговото решаване. То само привлича вниманието към този проблем с малко рисковано движение по върхарите на многовековната гора, твърде далеч от нейните корени. И все пак: Държава или Вселена – това е въпросът.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

Беливанова, 2005: Древнокитайска литература, Христоматия. Съст. и прев. Б. Беливанова. Велико Търново, Унив. изд. „Св. св. Кирил и Методий”. 2005.

Алексеев, 1959: Китайская классическая проза. Превод на акад. В. М. Алексеев. М., 1959, 182–184.

Муни, 2008: Пол Муни. National Geographic. Пътеводител по Пекин. София, Егмонт. 2008.